

Тема 40. Іван Багряний (1906 — 1963)

(Іван Павлович Лозов'яга (Лозов'ягін))

Іван Багряний - відомий український письменник-романіст, автор повістей, численних публіцистичних виступів, памфлетів, поезій, активний учасник творення літератури відродження.

Життєве кредо письменника - «Я мислю, отже існую».

Одним з перших був заарештований радянською тоталітарною системою 30-х років XX ст. Його життя можна назвати шляхом постійних звинувачень, тортур, концтаборів.

Більшість творів має автобіографічне начало.

Людина - це найвеличніша з усіх істот.

Людина - найнещасливіша з усіх істот.

Людина - найпідліша з усіх істот.

Як тяжко з цих трьох рубрик вибрати

Першу для доведення прикладом.

Іван Багряний

Характерні ознаки епічних творів Івана Багряного:

- будуються на філософії екзистенціалізму, змальовуючи складне буття людини за умов наступу тоталітаризму на духовний світ особи, її життя;

- у центрі творів - вольова, сильна духом, горда особистість, яку не спроможна зламати державна машина тоталітаризму;

- органічне сплетіння реалістичної конкретності образу з романтикою;

- показ складної картини буття народу, його змагань з антигуманною радянською ідеологією;

- оптимістичне звучання;

- провідна ідея більшості творів - тільки в боротьбі проти сил зла виявляються кращі риси характеру людини;

- демократизм;

- близькість до людини;
- потужність соціально-побутових і психологічних характеристик;
- публіцистичність;
- застосування різноманітних засобів моделювання дійсності (образи-символи, іронія, гротеск, елементи сюрреалізму, реалістична подробиця тощо).

«Тигролови»

(1944 р., перевидано - 1946 р., Іван Багряний написав роман за 14 днів; перекладено англійською, німецькою, голландською мовами.)

Жанр: пригодницький роман (сюжет насичений незвичайними пригодами й характеризується несподіваними поворотами, динамічністю у розгортанні подій).

Перша назва - «Звіролови».

Назва символічна: 1) родина Сірків полює на тигрів; 2) тигр - символ тайги; 3) в умовах тоталітарного режиму людина полює на людину (у тайзі - найбезпечніше, поки не з'являється людолов (у романі - майор Медвин)).

Сюжетні лінії:

- пригодницька (втеча Григорія Многогрішного, його перебування в тайзі);
- сталінських репресій (уривчаста).

Основний композиційний принцип побудови роману - принцип дихотомії (сюжетні лінії розгортаються паралельно, протиставляються і зіставляються).

Тематичні пласти роману:

- 1) трагедія України;
- 2) вплив сталінських репресій на долю людини (інженера-авіатора Григорія Многогрішного);
- 3) жорстокість тих, хто чинив беззаконня;
- 4) побут і традиції українців - переселенців на Далекий Схід;
- 5) романтичне кохання Наталії (з родини Сірків) і Григорія.

Образ Григорія Многогрішного об'єднує сюжет в одне ціле. Життєвий принцип героя - «Ліпше вмирати біжучи, ніж жити гниючи».

Григорій - правнук гетьмана Дем'яна Многогрішного (1668 - 1672), який боровся проти окупації України московськими царями, через що був засланий на каторгу до

Сибіру. Іван Багряний підкреслює спадкоємність волелюбних ідей українців. «Сміливі завжди мають щастя» - доля головного героя, який не скорився жадливим обставинам, а діяв («стрибнув у смерть, але не здався»). У боротьбі за право на життя і щастя він перемагає. Саме з цим героєм Іван Багряний пов'язує свої сподівання щодо майбутнього України, історія якої нагадує замкнене коло.

Стислий переказ твору

ЧАСТИНА ПЕРША

Розділ перший Дракон

Вирячивши вогненні очі, дихаючи полум'ям і димом, потрясаючи ревом пустелі нетра, вогненным хвостом замітаючи слід, летів дракон... У нього шістдесят коробок- вагонів - шістдесят суглобів. Попереду вогненноока голова — надпотужний паровоз «Й. С.» (Йосип Сталін), а позаду - такий же «Ф. Д.» (Фелікс Дзержинський). Біля кожного вагона - щетина багнетів. І кожен вагон - руда домовина, у якій повно поглинених жертв, повно живих мертвяків. Крізь заґратовані віконця видно тисячі мерехтливих тоскних очей, що дивляться на втрачений світ - осяяну сонцем країну, озвучену сміхом дитинства і юності, де лишилися мати, родина, дружина.

У цілому ж - це етап, «ешелон смерті», етапний спецешелон органів ОГПУ - НКВД.

Мчить ешелон без зупинки, несучи в собі приречених, безнадійних, змодованих, хоче замчати їх у безвість, щоб ніхто й сліду не знайшов.

На кожній зупинці пробігає вздовж ешелону начальник етапу, стурбовано озирючи вагони. Десь на середині зупиняється і кричить:

- Многогрішний!!!

«Тисячі! Тисячі обірваних, брудних, зарослих, як пращури, і худих, як скелети, людей! І все старих, згорблених. І хоч серед них багатьом по 20 - 25 років лише, але всі вони гейби діди».

Перерізавши ножом дошки вагону. Григорій Многогрішний втік. «Ліпше вмирати біжучи, ніж жити гниючи!»

По всій Транссибірській магістралі і по всіх прикордонних заставах було розіслано телеграми про втечу і розшук «страшного державного злочинця». Особливі прикмети: юнак 25 літ, русявий, атлет, авіатор.

Розділ другий

Світ на колесах

«Поблискуючи нікельованими ручками м'яких купе, сяючи яскраво освітленими вікнами, тим же маршрутом по Транссибірській магістралі йшов інший експрес - «Тихоокеанський експрес номер один».

Це був найкращий і наймодерніший експрес у СРСР, розрахований на десятиденну комфортабельну мандрівку - 12 тисяч кілометрів залізничної колії.

У ньому їхали... інженери і авіатори, ударники і так літуни, партпрацівники і туристи, колгоспні колективізатори і радгоспні бюрократи, раціоналізатори й індустриальні авантюристи, прокурори і розтратники, потенціальні злодії... Словом - цвіт робітническо-селянської імперії у всій його величі і багатогранності».

Усе це мандрівники, шукачі щастя й пригод, а найбільше - кар'єри.

У м'яких купе ведеться розмова про тигрів як «страшне божество, смугасте шкірою, а ще смугастіше репутацією».

Розділ третій

Навзаводи із смертю

Височенна чотирирярусна тайга, буйна й непролазна, стояла навколо як зачарована. Ніщо ніде не шелесне, не ворухнеться...

Видряпавшись нарешті на гору, похитуючись і важко дихаючи, стежкою йшла двонога істота - обірвана, худа, в лахмітті. Людина була молода і зовсім-зовсім збезсиліла. Почорніле обличчя юнака заросло щетиною. Щелепи міцно стиснуті. Він розмовляв сам із собою: «Пропаду, немає сил... Ех, голова!.. Все витерпіла ти, все винесла, а от загибаєш...»

Стежечок унікав - боявся зустрічі з людьми. Вночі зупинявся і спав, де довелося.

Його долала втома. Потім прийшов голод.

На шостий день блукань сили зовсім покинули втікача. Він ліг на землю. Сьогодні вже шостий день. Коняка й та б уже давно здохла...

Юнакові примарилося золоте його дитинство, Ворскла, Дніпро, пісня матері, яка крутить веретено.

Раптом чується постріл і жахливий крик людини, що її вхопила зубами смерть: «Грицьку!!!»

Хлопець схоплюється, плутаючись у бур'яні, біжить на крик. Вискакує на галявину і бачить, що якась людина, забившись у розколину межі камінням, відбивається прикладом рушниці від величезного чорного ведмеда. Втікач намацав ніж: і, гнаний п'яною жагою помсти, пішов на звіра. Встромивши ніж прямо в горлянку хижака, сам упав непритомний.

Розділ четвертий

Родина тигроловів

Григорієві, коли отямився, здалося, що він удома і що співає його сестра Наталка.

Коли розплющив очі, то побачив дівчину, та це була не сестра. «Але така ж хороша та бистроока, із стрічкою над чолом і юна, смаглява від сонця».

Обстановка у хаті була в українському дусі, і Григорій відчув себе вдома, в Україні. Він опинився в родині Сірків.

Спочатку він остерігався незнайомих людей, йому постійно були марення, страх повернутися назад, у пекло ОГПУ - НКВД, постійно переслідував його.

Поступово він відчув, що люди, які його врятували від неминучої смерті, були як рідні, близькі. Хлопець попросив дозволу називати жінку матір'ю, бо вона така ж, як його мати.

Батько сказав, що Григорій тепер вдома. На багато верст навколо лише ліс і звірі, а людей нема. То ж хай він буде веселий і щасливий.

У хату ввійшла дівчина, повісила на стіну рушницю. Спитала: «Ну як, козаче?», а він відповів: «Гарна!»

«Дівчина насупилась, набурмосилась і від того ще покращала. Яка вона хороша!»

Наталка розповіла Григорієві, що він п'ять днів марив таким страшним - карцерами, трибуналами, розстрілами, що вони аж злякалися».

Вона передала слова свого батька: «Відколи ти в цій хаті - вони відповідають за тебе... як за сина, от. І нічого не хочуть знати».

Від Наталки хлопець довідався про давній український рід Сірків, їхній промисел - полювання на тигрів.

Розділ п'ятий — шостий

«П'ятнування»

В пралісах Сіхоте-Аліня

Григорій Многогрішний приєднується до «стрілецького діла» Сірків і збирається на полювання.

Розповідається про зустріч двох древніх родів — Сірків і Морозів. Гриць швидко пояснив Григорієві, що це їхні куми й друзі.

Старий Мороз розповів про «місто арештантів» Комсомольськ і про всі страхиття тамтешні.

У Григорія все переплуталося в голові. Його не покидало гостре відчуття того, що доля не відстане від нього, женеться за ним і готує всілякі несподіванки. У серці наче хтось знов роздмухував «пекельний, всепожираючий вогонь - вогонь всесокрушаючого, але... і безсилового гніву».

Сірко розповів Григорієві про панти, дуже цінний товар, китайці з них роблять такі ліки, що мертвого піднімають, омолоджують старих. У нього був власний спосіб обробки рогів - пекти їх, як хліб у печі.

Наталка зраділа, довідавшись від батька, що Григорій убив ізюбрів.

Поступово душу дівчини наповнює кохання до втікача. «То були дивні, чарівні ночі в казкових первісних пралісах, на бистрій, мерехтливій воді, на чорній воді з золотими арабесками».

ЧАСТИНА ДРУГА

Над Голубою паддю, над ліловими горами і буйними нетрями стояв сліпучий сонячний ранок, граючи всіма кольорами веселки. Мільярди перлин-росинок мерехтіли на всьому навколо.

Наталка стояла на кладці з рушницею, й напружено пильнувала величезного тайменя. Григорій сидів серед подвір'я, милувався чудовим ранком, а особливо Наталкою. Дівчина нагадувала йому врубелівську Царівну-Лебідь. Хлопцем володіло дивне почуття: він увесь ніби розчинився в природі, став часткою цього «первісного, незайманого, напівказкового світу».

І раптом - страшенний гуркіт і свист над головою. «Потрясаючи землю, потрясаючи нетрі, низько над кедрами заклекотали машини - велетенські, чорні проти сонця, потворища» - вісім чотиримоторних літаків.

Того ж дня до табору завітав ще один несподіваний гість - тунгус Пятро Дядоров, перший мисливець у краї.

Старий Сірко став розпитувати його про життя, спитав, чому це він не пантує. Пятро зітхнув і сказав, що не може зараз займатися мисливством, бо великий начальник, який «много і швидко кричав», примусив усіх шукати аероплан, який десь упав у тайзі. За десять днів мисливець пройшов уже сотні кілометрів, а нічого не знайшов.

Сірко, зітхнувши, сказав, що не таланить цьому «золотому чоловікові». Взяв собі за жінку красуню-росіянку із старовірів, що звалася Фійоною. Богу на неї молився, а вона, поки чоловіка вдома не було, розважалася з великими начальниками.

Показано обряд колядування на Різдво.

Увечері прийшли колядники - Наталка й Грицько в чудовому старовинному вбранні. Григорій приєднався до них...

Розділ одинадцятий

На «кішку»

Полюючи на тигрів, Григорій натрапив на лісову «газету». На снігу було написано: «Фійона Медвину привіт передавала». Григорія аж струснуло. Як? Невже тут той самий слідчий, який його катував на допитах?

І згадав, що Фійона - дружина тунгуса Дядорова, яка приймала у себе різних начальників, поки її чоловік був на полюванні.

Григорій гнав по прямій, як за тигром. Нарешті побачив кошівку (сани) і пішов назустріч, стискаючи гвинтівку. Коні почули тигряний дух (весь Григоріїв одяг ним просяк), мотнули вбік. Сани перекинулись і з них вивалилися двоє людей - в будьонівці і в єжовському кашкеті.

Григорій вп'явся в них очима. Серце закалатало безумно. Медвин! Той самий «товарищ следователь».

А Медвин - бравий герой і грізний суддя та володар душ людських і плюгавий злодюжка, порушник закону нетрів - стояв і тіпався...»

Григорій вголос промовив:

«- Так... Ну, все, товарищ следователь! Все! - І важко задихав. — Кінчаю слідство... - І підніс голос, повільно, грізно: - Тут... я тобі... й рев, тут я тобі й трибунал!» - Підкинув гвинтівку і вистрелив.

Другий кинувся тікати до лісу, потім обернувся і вистрілив із пістолета. Довелося Григорієві його застрелити. Потім він написав на снігу: «Судив і присуд виконав я - Григорій Многогрішний. А за що - цей пес сам знає». Зробив це, щоб нікому не довелося відповідати за зчинене ним.

Куди ж тепер? Отак за одним разом відтяв і ворогів, і друзів, і спокій.

Повернувся йти - аж раптом...Наталка!

«-Що ти зробив?

Григорій сказав:

- Слухай, Наталко! Те, що я зробив, - те я мусив зробити. Розумієш? Я вбив одного дракона... Ти цього не бачила. Розумієш? Не бачила! А вже як я буду далеко звідси - тоді про все розкажеш своїм».

Дівчина здивовано й розгублено прошепотіла:

«— Куди ж ти?.. Ну, добре. Ти зробив, як вважав за потрібне, тобі видніше. Але куди ти? »

Хлопець узяв Наталку за руку і стис. Вона не віднімала своєї руки.

«— Дурна ти, дівчино. Ти не знаєш, що то за один. За тиждень тут всі нетрі поставлять догори ногами - шукатимуть... Це великий собака. Але Бог на небі! Є! Цей пес відбивав мені печінки, ламав кості, розчавлював мою молодість і намагався подрпати серце, якби дістав. Так довгих-довгих два роки він мене мучив. А потім спровадив до божевільні. І все за те, що я любив свою батьківщину.

Я поклявся, що буду їх вбивати, як скажених собак.

І я втік з ешелону. Вони мене везли з України на каторгу, на повільну смерть, і берегли, як пси. А я втік. Вистрибнув на ходу зі скаженого поїзда, - стрибнув у ніч, у смерть, на щастя.

І я мав щастя... Я потрапив до вас, я мав щастя. Сміливі завжди мають щастя, як казала твоя мати... Обійми її міцно за мене і поцілуй за мене... сестро».

Наталка припала до нього і вибухнула буйним плачем. І поцілувала, вклавши в цей поцілунок усю душу.

. Потім віддала свій вінчестер, набої, сказала, як іти на Уссурі й на Маньчжурію, і пішла, за слізьми нічого не бачила.

Бідолашна, горда, дика, наївна і надзвичайна Наталка...

Розділ дванадцятий

Навзаводи зі щастям

Григорій знав, що найкраще перейти кордон десь у Біробіджані, де найбільші нетрі, найвужчий Амур.

Але йти було несила, не побачивши батька Сірка, матір, Грицька, попрощавшись з Наталкою.

Довго ще думав Григорій і нарешті не витримав. Ставши на лижі, він швидко пішов у ніч.

Раптом в сінях зашелестіло, рипнули двері і на порозі став Григорій. Блідий, схудлий, він ніяково посміхався.

Мати кинулась до нього зі сльозами. Григорій помалу стяг шапку і став на коліна перед нею, як перед власною матір'ю. Старий Сірко кречав вдоволено. Він знав, що його названий син обов'язково прийде хоч попрощатися.

Наталка, впустивши шиття і голку, сиділа край столу, смертельно бліда. Грицько глянув на неї, потім на Григорія і зрозумів, що то значило.

Григорій обвів усіх поглядом і сказав, що зайшов попрощатися, бо, може, вже ніколи не побачаться. Хіба що на тім світі. Очі його зустрілися з Наталчиними. Дівчина спалахнула. Вона прочитала в його очах те, що було в його серці. Схопилася і кудись побігла.

Григорій прощався, бажав щастя й добра рідним і близьким йому людям. Старий Сірко сказав, що треба поспішати. У Харбіні та на Сахаліні в них є рідня. Мати, плачучи, подала юнакові набитий рюкзак.

Присіли на дорогу за стародавнім звичаєм. Тут увійшла Наталка, одягнена, як на полювання. Брови рішуче зсунуті, вуста стиснені. Стала проти Григорія і мить дивилася йому в вічі з німим запитанням. І знайшла там відповідь...

Потім взяла його за руку. Опустилась навколішки перед враженими батьками і сказала:

«- Як уб'ють мене - то я не вернусь. А як судилося мені щастя... то нехай же я буду, мамо, щаслива! І ви, тату!.. Благословіть!..»

Батько суворо подивився на Григорія, той шарпнувся був, але Наталка перехопила його рух:

«- Григорій не має права говорити! Я знаю, що він скаже! Але він збреше! Він зрадить сам себе заради вас. Я мовчала довгі місяці як камінь. Я змагалась із собою... Я не знала, а сьогодні я бачу, що загину. То ж ваша кров у мені... Не губіть же мене!»

Старий Сірко побачив, що нічого не вдієш. Глянув на Григорія, приховано посміхнувся і подумав: «Обоє рябоє».

Мати витерла сльози, зняла ікону і разом з батьком благословила молодих.

Ще не розвиднілося, а із Сіркової хати вийшли двоє озброєних на лижах, а з ними біг великий якутський пес.

* * *

Шлях їм прослався в невідоме. Вони приготувалися до всіх труднощів, до жорстокої боротьби, спаливши всі кораблі за собою. Їх вабила далека, сонячна, омріяна Україна.

Крайова преса була сповнена сенсаційними повідомленнями про велику озброєну до зубів банду ворогів народу на- чолі з «крупним державним злочинцем» Григорієм Многогрішним, яка діяла в тайзі і вбила начальника Краєвого особого відділу УГБ НКВД тов. Медвина - ветерана НКВД, «славного і доблесного чекіста, що в боротьбі з ворогами не знав жалості і що рука в нього не дрижала ніколи...»

Внизу великими літерами сповіщалось про велику премію за зловлення того страхітливого «отамана банди» - Григорія Многогрішного.

Друга сенсація була ще цікавішою. Подавалися карколомні повідомлення про «чергову провокацію» «некої» агресивної держави на совєтько-маньчжурському кордоні... Про кількагодинний бій і відбиття великої диверсійної групи ворога. Про заслуги начальника застави, який у героїчному бою був тяжко поранений. Між іншим говорилося й про те, що двоє «негодяїв» з гігантським псом у тім бою нагло напали на начальника «з тилу».

Старий Сірко, що привіз разом з Грицем до Хабаровська на базу здавати живого тигра, слухав ті «новини» і в душі сміявся з них. Якого шелесту наробили Григорій та його донька!

Сіркові захотілося з радості навіть тигра з клітки випустити. Старого зупинило лише те, що тигр вже був на базі, у загальній клітці і під великим замком. А головне, поза всяким сумнівом, «кішка» роздере першим саме його - головного винуватця своєї біди.

Другого дня після приїзду Сірка з Хабаровська прибіг Заливай. Він був схудлий, здичавілий, лапи в льодових «черевиках». Старі невимовно зраділи, гладили пса, говорили з ним, годували, як людину. І знайшли записку!

Це був радісний день у Сірків. Наталка писала: «Живі. Здорові. Обіймаємо всіх. Цілуємо. Вже перейшли до тітки!»

Мати плакала й просила прочитати записку ще раз і ще, а тоді поцілувала її нишком і, загорнувши в шовкову хустку, поклала на самий спід скрині, де зберігалися Наталчині речі. І стала молитися Божій Матері, вимолюючи щастя для дітей і хоч на останку літ зустрічі з ним.

**

Гриць прип'яв Заливая, щоб не втік. Мати ходила біля пса, як біля дитини, але той скучав. На п'ятий день вранці Заливая не дошукалися. Він утік. «Одчайдушний і безмежно вірний пес розумів дружбу по-своєму і зробив так, як веліло його собаче серце.

Подався доганяти без надії догнати. Але - сміливі завжди мають щастя».